

А потім прийшов Цезар...

КУПИТИ

Давній Рим... Залізна хода легіонів, довга низка богоподібних імператорів, наймогутніша держава минувшини... Звідки все це? Невже крихітному містечку, яке виникло у VIII ст. до н. е. на берегах Тибру, просто пощастило стати відправною точкою в розвитку всієї західної цивілізації? «А потім прийшов Цезар...» - глибока, жива, насмішувата і сповнена паралелей із нашою сучасністю оповідь про те, як Давній Рим, який колись вигнав царів, утратив республіканські цінності й знову опинився під владою імператорів. Автор книжки - відомий топ-блогер, учений і популяризатор науки, чий статті регулярно друкуються на найбільш відвідуваних інтернетресурсах і в пресі.

Книга популяризатора науки та топ-блогера Алекса Хавра - це розповідь про те, як Стародавній Рим, що колись вигнав царів, зрадив демократичні цінності й знову підпав під владу імператорів. А заодно про те, що патріотизм - це не вроджене почуття, властиве кожній людині, а одна зі складових цілком корисливих розрахунків. Розповідаючи про історію Стародавнього Риму та його політичне життя, автор вдало проводить паралелі між подіями більш ніж двотисячолітньої давності й сучасною Україною з її строкатим політикумом, пронизаним корупційними інтересами та цинічними угодами.

АЛЕКС ХАВР

А ПОТІМ ПРИЙШ
ЦЕЗАР.

ВИДАВНИЦТВО

ФАБУЛА
#PRO

АЛЕКС ХАВР
А ПОТІМ ПРИЙШОВ ЦЕЗАР...

ВИДАВНИЦТВО

Видавництво Фабула
2019

Copyright ©

© О. Кожушко, переклад українською, 2018

© «Фабула», макет, 2019

© Видавництво «Ранок», 2019

ISBN 978-617-09-5387-2 (epub)

Усі права збережено.

*Жодна частина цього видання не може бути відтворена
в будь-якій формі без письмового дозволу
власників авторських прав.*

Електронна версія створена за виданням:

Хавр Алекс

X12 А потім прийшов Цезар... / пер. укр. О. Кожушко. — Харків : Вид-во «Ранок» : Фабула, 2019. — 192 с. + іл. (16 с.).

ISBN 978-617-09-4965-3

Давній Рим... Залізна хода легіонів, довга низка богоподібних імператорів, наймогутніша держава минувшини... Звідки все це? Невже крихітному містечку, яке виникло у VIII ст. до н. е. на берегах Тибру, просто пощастило стати відправною точкою в розвитку всієї західної цивілізації?

«А потім прийшов Цезар...» — глибока, жива, насмішувата і сповнена паралелей із нашою сучасністю оповідь про те, як Давній Рим, який колись вигнав царів, утратив республіканські цінності й знову опинився під владою імператорів. Автор книжки — відомий топ-блогер, учений і популяризатор науки, чиї статті регулярно друкуються на найбільш відвідуваних інтернет-ресурсах і в пресі.

УДК 94(37)

Шановний читачу!

Спасибі, що придбали цю книгу.

Нагадуємо, що вона є об'єктом Закону України «Про авторське і суміжні право», порушення якого карається за статтею 176 Кримінального кодексу України «Порушення авторського права і суміжних прав» штрафом від ста до чотирьохсот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або виправними роботами на строк до двох років, з конфіскацією та знищенням всіх примірників творів, матеріальних носіїв комп'ютерних програм, баз даних, виконань, фонограм, програм мовлення та обладнання і матеріалів, призначених для їх виготовлення і відтворення. Повторне порушення карається штрафом від тисячі до двох тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або виправними роботами на строк до двох років, або позбавленням волі на той самий строк, з конфіскацією та знищенням всіх примірників, матеріальних носіїв комп'ютерних програм, баз даних, виконань, фонограм, програм мовлення, аудіо -і відеокасет, дискет, інших носіїв інформації, обладнання та матеріалів, призначених для їх виготовлення і відтворення. Кримінальне переслідування також відбувається згідно з відповідними законами країн, де зафіксовано незаконне відтворення (поширення) творів.

Книга містить криптографічний захист, що дозволяє визначити, хто є джерелом незаконного розповсюдження (відтворення) творів.

Щиро сподіваємося, що Ви з повагою поставитеся до інтелектуальної праці інших і ще раз Вам вдячні!

ВСТУП

Давній Рим виникає в нашій уяві, як «підкущовий виповзок», — одразу і цілком, неодмінно з низкою імператорів і горезвісною «залізною ходою легіонів». У цьому винні, перш за все, підручники, які, не надто церемонячись, починають оповідь приблизно в такий спосіб: «У VIII ст. до н. е. на берегах Тибру виникло місто Рим», неявно підводячи читачів до думки, що, по-перше, до того моменту на берегах Тибру нічого не відбувалось, а по-друге — усі сучасники згаданої епохальної події були обізнані стосовно славного майбутнього свого поселення. Але ж ми знаємо...

І все ж найцікавіше навіть не те, як розвивалась історія Риму, а те, чому саме він, а не якесь інше місто (адже їх у ті часи вже налічувалися сотні!), стає відправною точкою всієї західної цивілізації. Що такого *особливого* було в людях, які його населяли, в їхніх звичаях, ритуалах і, як сказали б сьогодні, механізмах вирішення конфліктів? Чим були гірші етруски, самніти, кампанійці або, скажімо, тускуланці — близькі сусіди римлян? Де тут випадковість, а де закономірність?

Історики стосовно цього, звісно ж, мають власну думку (мало не кожен свою, що характерно), однак вони рідко нею діляться з профанами за порогом університетських кафедр і конференц-залів. Усвідомлення того, наскільки все це насправді складно, часто-густо знищує бажання заглиблюватися в деталі та щось розтлумачувати безцільно допитливим суб'єктам, які неспроможні відрізнити Лацій від Самнія. До того ж високочолі науковці, за нечисленними винятками, вважають за краще використовувати професійний жаргон, у якому щотрете слово потребує пояснення.

І тут саме час озирнутися й пригадати, що Геродот, якого називали «Батьком історії», сприймав свій витвір, перш за все, не як наукову працю, а як захопливе оповідання, живу розповідь. Напевно, він щось таки знав, оскільки його приклад наслідували майже всі античні історики (а вже для мораліста Плутарха всі без винятку долі країн і людей слугували лише приводом для розмірковувань про потрібне й непотрібне, добре й лихе). Цей шлях обрав і я.

Ось чому ця книжка склалася із серії нарисів, які пов'язані внутрішнім сюжетом, з обмеженим переліком героїв, зав'язкою, кульмінацією, розв'язкою, мораллю й іншими атрибутами художнього твору. Навіть хронологію автору інколи доводилося порушувати, а потім заповнювати флешбеками прогалини, що утворилися.

Але чому саме Давній Рим? Відповідь проста: а що ж інше?

Більш ранніх описів політичного та суспільного життя людських громад ми просто не маємо. Те, що ми знаємо про Давню Грецію, зазвичай є надто фрагментарним і однобічним. Лише Рим уперше в історії залишив нам більш-менш цілісну картину того, що відбувалось: у русі та розвитку, із наданням різноманітних точок зору і, що найважливіше,— з оцінкою віддалених наслідків.

Це саме собою є істотним, але вдвічі важливішим і цікавішим інше й тому, що на цих прикладах виникала і формувалась Європа доби Ренесансу й Нового часу, частиною якої є і ми. А щоб зрозуміти, як саме ми докотилися до такого життя, непогано також з'ясувати, звідки ми «котимося» і які сили діють на нашу інерційну кульку.

Звісно, тут немає відповіді на всі питання життя і світобудови. Однак сподіваюся, підстав для роздумів удосталь.

Що само собою непогано.

Книжку рекомендовано школярам середніх і старших класів, офісним працівникам і пенсіонерам на відпочинку.

Алекс Хавр

*Моєму батькові, котрий свого часу поставив
підручник для вишів «Історія Давньої Греції»
на нижню полицю.*

*Мамі, чиї шкільні підручники з історії
стали моєю єдиною розвагою влітку
далекого 1988 року.*

*Олегу «Рейдеру» Ковалишину, чия фраза
«Минулого тижня я перечитував Плутарха»
надихає мене й досі.*

*Найкращій у світі Юлії Безкровній
за переконливе читання*

ПРОБЛЕМИ ЛАТИНЯН СЕРЕДНЬОЇ СМУГИ

Глава перша

I ВСІ — «ЗА»

Про давніх нелюбителів еспресо,
аматорів морського веслування і бідних євреїв,
яким таки знову не залишилося місця

...Утім, таблиця множення — це ще не аргумент. Перевірмо географію.
Лондон — столиця Парижа, Париж — столиця Рима, а Рим... Рим...

Льюїс Керролл. «Аліса в країні див»

Кожна освічена людина знає, що Рим — столиця Італії, країни, що населена італійцями.

Проблема в тому, що в давніх римлян таке твердження спричинило б глибокий ступор. Ні, усі слова в наведеному вище твердженні були їм знайомі. Проте яке відношення до Італії може мати Рим?

Ми ж бо знаємо, що Апеннінський півострів — природний географічний регіон, який своєю «чоботоподібною» формою забезпечує єдність нації, що його населяє. Але давні римляни були людьми неписьменними, мап зроду не бачили, за безвізом до Європи

не літали, тому про історичну географію гадки не мали — і тим були щасливі.

Натомість вони знали, що всі їхні сусіди мають інший вигляд: у них інші риси обличчя та колір шкіри, вони розмовляють чужими (різними) мовами й моляться іншим (різним) богам. Сьогодні це називається *генетичні, лінгвістичні та культурні відмінності*, проте давні латиняни, як ми вже знаємо, були людьми неосвіченими й усіх цих слів не знали.

А щоб зрозуміти, як це сталося, доведеться зробити розлогий відступ, що складається з *нагадування, опису і роз'яснення*.

Нагадування

Спочатку кілька слів про метод, за допомогою якого ми маємо хоча б якесь уявлення про міграції людей у далекому минулому.

Як було показано британськими вченими, серед генів людини існують такі, які можна використовувати як маркер приналежності до певної популяції. Усі носії маркера одного типу називаються *гаплогрупою*¹. Більше того, виявилось, що такі маркери, які передаються за чоловічою лінією (у Y-хромосомі), відносно непогано корелюють із територією розселення людських популяцій приблизно від часів останнього льодовикового періоду до історичного.

¹ Докладніше про гаплогрупи і популяційну генетику — у бонусній главі «Знаряддя дізнання».

Далі починаються нюанси... Та не будемо випереджати події. Про деякі з них ви дуже скоро дізнаєтеся більше, ніж вам би хотілося.

Популяція — група особин одного виду, які дають потомство одне з одним частіше, ніж із представниками всіх особин поза групою. Зверніть увагу, що популяція людей не є ані народом, ані нацією, ані племенем.

Приналежність людей до певної **гаплогрупи** вказує лише на спільність походження за однією з ліній (чоловічою або жіночою). Історично всі гаплогрупи «прив'язані» до певного регіону, де вони виникли і звідки поширилися Землею. Родоначалники багатьох гаплогруп і їхні найближчі нащадки пов'язані також і з певним етнічним або мовним середовищем свого регіону. Однак зв'язок цей простежити не завжди вдається, особливо в гаплогруп, які виникли за часів палеоліту.

Поширення землеробської культури в Європі почалося приблизно за 6 тис. років до н. е. і було пов'язане з так званим «балканським

неолітом», носіями Y-генів гаплогрупи I². Культура стрічкової кераміки, що походить від «балканців», розповзлася долиною Дунаю, а потім посунула на північ, майже досягнувши Балтики. Одна з її далеких північно-східних модифікацій дісталася Дніпра в районі Києва й нині відома нам як трипільська культура. Усі ці спільноти або самі собою згасли, або були завойовані в IV–III тис. до н. е. у ході експансії на захід із причорноморсько-каспійських степів культури бойових сокир³ — носіїв технології обробки бронзи та колеса, які приручили коня⁴. Усе це надовго зробило їх непереможними. (Див. Додаток, рис. 1)

² Термін «гаплогрупа» широко використовується в популяційній генетиці й генетичній генеалогії — науці, що вивчає генетичну історію людства. Гаплогрупа — група схожих генотипів, які мають спільного предка, у якого відбулася мутація, що її успадкували всі нащадки.

³ Одна з «курганних» культур або ж «ямників» (культури ямних поховань).

⁴ Але до верхової їзди було ще далеко. Натомість від представників цієї культури багато народів успадкували ген лактозної толерантності, який дав змогу вживати молоко не лише немовлятам, але й дорослим людям. Непоганий бонус.

Слід пам'ятати, що експансія ця в жодному разі не була тотальною війною до переможного завершення. Найбільше вона скидалася на довгу серію дрібних «ривків» — відбувалися ці «ривки», щойно в новому поколінні завойовників накопичувалася критична маса молоді, яка вважала за краще шукати собі долі на бойовищі, щоб отримати для себе і своїх нащадків власний наділ. Не було і єдиного фронту просування: групи завойовників могли проминути землі, що здалися їм «малоперспективними», відходити далеко від рідних місць, просуваючись в основному родючими рівнинами або пагорбами навколо річок. Через це й датування цього процесу охоплює тисячі років.

Ба більше, «курганники» не були єдиною спільнотою: вони склалися з багатьох народів, які воювали одне з одним не рідше, ніж із неолітичним населенням Європи. Слідом за першими хвилями (переважно носіїв генів гаплогрупи **R1b**) полинули хвилі їхніх колишніх східних сусідів (**R1a**), і в перипетіях боротьби між ними сьогодні розібратися геть неможливо. Суть однак у тому, що хтось із них був носієм праіндоевропейської мови, яка невдовзі почала домінувати на всіх завойованих територіях.

Унетицька культура — культура доби ранньої бронзи (2300–1600 рр. до н. е.), яка була дуже поширена в Центральній Європі, переважно вздовж середньої та верхньої течії Дунаю з центром у сучасній Чехії. Почасти є продовженням пан'європейської мегалітичної культури дзвоноподібних келихів, що залишила нам, серед іншого, Стоунхендж, але генетично була пов'язана з прибульцями зі східних степів. Справила помітний вплив на наступні культури Європи. «Унетинці» жили в мазанках, орали землю, полювали на дичину, ткали одягу, ліпили посуд із глини. А разом виготовляли перші інструменти з бронзи. Перебували на тому ступені розвитку суспільства, що його Джарред Даймонд називає «вождівством»: тобто статусний поділ усередині громади вже існував, але «спеціалізованих професій», що пов'язані з соціальним життям, не вигадали. Так би мовити, ти, вождю, звісно, крутий, ми до тебе прислухаємося, та годувати не будемо — нехай твої діти самі тебе забезпечують.

Неолітичне чоловіче населення Європи при цьому практично цілком знищувалося. Це було просто, оскільки «аборигенів» існувало порівняно небагато, а військові переваги завойовників були беззаперечними. І все ж тих, хто залишився живим, вистачило для того, щоб забезпечити сучасному європейському генофонду близько третини генів первісних мисливців-збирачів і «балканців». (Див. Додаток, рис. 2.)

Опис

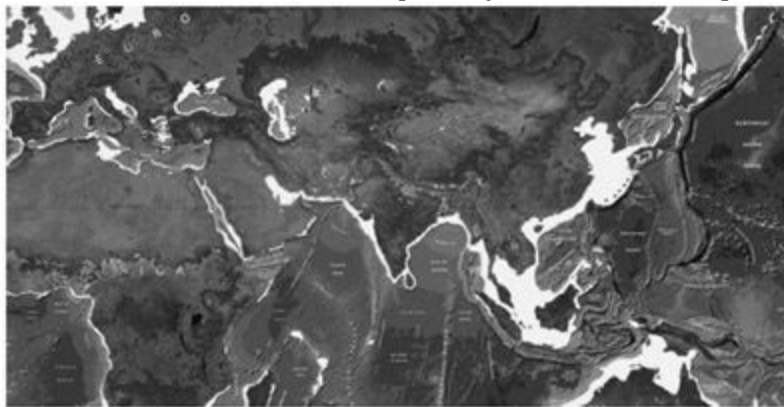
Досі ми використовували поняття «Європа» в тому сенсі, як його розуміють дослідники неоліту й архаїки — тобто якщо йдеться про її лісову і степову частини. Для науковців це є таким само очевидним, що інколи вони забувають про існування пересічних громадян — читачів.

Тому слід доповнити картину неолітичної революції в Європі, виходячи з того, як ми розуміємо її нині. Річ у тім, що Середземноморське узбережжя — це традиційно не-Європа. Середземномор'я вважається окремим регіоном зі своїми закономірностями розвитку та історією. Ще б пак: адже Середземне море — тепла, відносно спокійна і багата на ресурси калюжа, що прикрита Піренеями, Альпами й Балканами від холодних вітрів, через це тисячі років тому і вимоги до умов життя, і потенційні небезпеки в

цих краях дуже відрізнялися від проблем мешканців засніжених просторів лісової Півночі.

Тож немає нічого дивного в тому, що неолітичні технології до Італії принесли зовсім не «балканці», а представники іншої культури — *імпресо* (вона ж культура кардіальної кераміки), носії Y-генів тієї гаплогрупи, чие ім'я досить легко запам'ятати: **E1b1b1a1b1**⁵. Вони були родичами майбутніх володарів морів, фінікійців, і їхніх сусідів єгиптян. Ця культура зародилася в IX тис. до н. е. в Леванті, опанувала (уперше в історії) мореплавство (щоправда, лише на човнах уздовж узбережжя — проте на ті часи це вже було нівроку!) і поступово розселилася мало не по всьому узбережжю Середземного моря. На жаль, більша частина їхніх стоянок опинилася під водою через підвищення рівня моря унаслідок танення льодовиків, тому даних про імпресо обмаль. Відомо лише те, що вони користувалися гончарним кругом, а стінки щойно виготовлених горщиків прикрашали відбитками мушель їстівного молюска серцевидки (кардіума) — звідси й назва.

⁵ Такий довгий код — свідчення того, що специфічні мутації вдалося добре відтитпувати.

Підвищення рівня Світового океану внаслідок танення льодовиків.
Зверніть увагу на те, що до початку цього процесу між Анатолією,
Грецією, Балканами й Італією існували суходільні мости

До моменту завершення останнього льодовикового періоду рівень океанів катастрофічно знизився, і багато які з сучасних морів на ті часи мали вигляд невеликих калюж. Не уникло такої долі й Чорне море: тоді воно було лише досить великим прісноводним озером, до якого широкими потоками линула тала вода з суходолу, котрий щойно звільнився від льодовикового щита. Північна берегова лінія Чорного моря розташовувалася приблизно на прямій, що проведено від Севастополя до румунської Констанци, а Азовського моря взагалі не існувало.

Однак рівень Світового океану і пов'язаного з ним Середземного моря піднімався набагато швидше, і одного чудового дня перетинка, що відділяла Мармурове море від Чорного, не витримала — солоня вода полинула на Північ. Усій прісноводній живності в Чорному морі одразу ж настав гаплик — вона вимерла, залишивши по собі пам'ять у вигляді шару сірководню в глибині. За декілька років рівень моря піднявся на кілька десятків метрів, а його площа збільшилася на третину. Окрім затоплення великих територій на рівнинному Північному Причорномор'ї, це означало значне збільшення вологості повітря. Більше вологи — більше трави. Більше трави — більше придатних для землеробства і скотарства земель. (Див. мал. на с. 14).

До 6000 р. до н. е. імпресо, перебувши кілька сотень років на Криті, помалу дісталися і Південної Італії й витіснили місцевих жителів із Сицилії, Сардинії, Корсики та практично всіх прибережних районів Апеннінського півострова. 600 років по тому вони не без зусиль заселили Лігурію (це там, де розташована сучасна Генуя), узбережжя Франції та Іспанії. На цьому їхнє завзяття вичерпалося, і далі вони лише взаємодіяли з хвилями нових поселенців, які наковчувалися з глибин лісової Європи.

Перша така хвиля, як і очікувалося, була пов'язана з егейським і балканським неолітом (що їх асоціюють, відповідно, з гаплогрупами **G2** і **I2a**, яка в нас значиться як «трипільці»). Його представники перебралися через Адріатичне море й заселили внутрішні райони Середньої та Південної Італії. З нинішніх народів найближчими до них є македонці, нащадки фракійців, серби (!)⁶ і нащадки даків — румуни. З нащадками імпресо (сама культура вже виродилася) прибульці не конфліктували: як і в більшості регіонів Середземномор'я, прибережні й «суходільні» народи належали до різних матеріальних культур. Зрештою, вони поділили світ по-братерськи: одні ловлять рибку, інші пасуть кіз.

⁶ Про генофонд Балкан — окрема розмова.

Про наступні хвилі — після роз'яснення.

Роз'яснення

Я тут так вільно розкидаюся направо-наліво сотнями й тисячами років, що може виникнути ілюзія, нібито не існувало жодної різниці між, скажімо, V і II тис. до н. е. Спішу запевнити: це геть не так. Темп змін

у людських культурах дуже повільно, але прискорювався — і залізну добу від бронзової відокремлювало в рази менше часу, ніж неоліт (пізню кам'яну добу) від доби міді. Розмірність існування так само визначалася поколіннями (20–25 років), та ідеї почали розповсюджуватися набагато швидше, ніж їхні носії встигали відірвати власне сідало від рідної лави. Сусіди «курганників» і «стрічковиків», колишні мисливці й рибалки, брутально лаючись і згадуючи свою нещодавню славу минувшину, відкладали луки з острогами й бралися до мотик — тобто переймали технології землеробства і скотарства. Тепер вони добували більше їжі, а відтак починали плодитися швидше, з усіма перевагами та проблемами, що від цього походять.

Технології війни також поширювалися набагато швидше, ніж хвилі «курганників» з їхніми смертоносними колісницями. У першу чергу, це стосувалося бронзової зброї та колісного транспорту: спочатку їх вимінювали або випрошували в подарунок, а потім навчилися виготовляти самостійно. Так, це були «мавпи з автоматами», та користуватися ними вони навчилися швидко.

Крім того, збільшення густоти населення сповільнило експансію «курганників» на захід. Раніше військо завойовників, зустрівши місцеве плем'я, яке було здатне виставити декілька сотень сяк-так озброєних чоловіків, легко розбивало їх у першій же сутичці і влаштовувало геноцид, щоб заволодіти їхньою землею та жінками. Певна річ, завойовники приносили із собою нові культуру та мову, котрі займали місце попередніх. Це називається *моделлю витіснення*.

Тепер те саме військо стикалося з опором тисяч ворогів. Нехай їхня зброя та бойові навички були на порядок гіршими (хоча вже не настільки, як раніше), та сама ідея вбивати таку масу переможених починала здаватися абсурдною (окрім виняткових випадків — на кшталт помсти). Завойовники чинили інакше: ставали верхівкою місцевої ієрархії й починали правити. Однак життя, як завжди, давалося взнаки: за кілька поколінь діти переможців і переможених займали сусідні місця в єдиному строю під час баталій і за столами під час бенкетів. Звісно ж, усі пам'ятали, «хто чий нащадок», але варварський дух поклоніння перед особистою відвагою виявлявся набагато сильнішим.

З культурою та мовою при цьому відбувалися непередбачувано складні речі. Переможці могли нав'язати те й інше переможеним — і тоді на генетичний субстрат одних накладалася культурна матриця інших. Звичаї та мови могли змішуватися в найхимерніший спосіб і в дивних пропорціях — тоді утворювалася *синкретична культура*. А траплялося й навпаки: завойовники забували і рідну мову, і богів предків, і за декілька століть лише в старих піснях зберігалися згадки про те, що «ми ж бо прийшли сюди з далеких-далеких країв, аж від краю світу».

Це називається *моделлю заміщення еліт*.

А тепер повернімося до заселення Апеннінського півострова.

До кінця III тис. до н. е. хвилі представників культури бойових сокир досягли середньої течії Дунаю. Місцеві племена, нащадки культури стрічкової кераміки (гілки «балканського неоліту»), на той час уже перебували на досить високому рівні розвитку: самостійно виготовляли бронзові вироби, опанували багато інших технологічних навичок. Однак сила, як відомо, солову ломить, і між підкоренням та міграцією вони обрали друге. Навряд чи їх так уже приваблював перехід через Альпи, але, з іншого боку, гори могли стати надійним захистом від завойовників — і частина носіїв культури бронзи переселилася до Північної Італії, нині вони відомі як культура Полада. (Див. Додаток, рис. 3.)

Для звірки годинників: тоді ж до Греції з півночі прийшли ахейці, в Єгипті правили фараони Середнього царства, у Месопотамії занепала перша у світовій історії імперія — Аккадська держава, аморейські племена прикінчили надбюрократизовану державу III династії Ура, і одне з цих племен — касити — зробило Вавилон великим.

Бронзовий щит, що створено представниками унетицької культури, імовірними предками представників культури Полада, які переселилися до Італії

Середземноморські міграції тим часом теж не припинялися. На початку II тис. до н. е. виникли цивілізації на Сардинії та Сицилії, що

асоціюються з вищезгаданою лінією **E1b1b1a1b1**. До них додалися й нові «гравці» — родичі анатолійської та мінойської (критської) ліній, носії Y-генів гаплогрупи **J2** (нащадки перших землеробів Месопотамії), котрі заселили схід Сицилії і Калабрію — частину Італії, що лежить по той бік протоки.

На північ і схід від Альп заворушення не припинялися. Племена, які належали до гаплогрупи **R1b**, зазнали значного впливу «східних курганників» (**R1a**) і були «посунуті» на захід. У цей період почала розпадатися мовна² спільнота, яка започаткувала три групи мов — кельтську, германську та італійську.

² Але не генетична, зауважте.

Близько 1500 р. до н. е. деякі з цих племен перейшли через Альпи і, змішавшись із місцевими нащадками культури Полада, стали основою синкретичної культури *Террамаре* в Північній Італії. Культура Террамаре була дуже розвиненою для свого часу, кількість її носіїв у період розквіту оцінюється в 120 тисяч людей, вона займала практично всю територію Північної та Центральної Італії. (Див. Додаток, рис. 4.)

Реконструкція жител культури Террамаре

У той самий період в Анатолії набирає моці один із майбутніх регіональних гегемонів — держава хеттів. Хетти захопили й розграбували Вавилон, поклавши край Старовавилонському царству. Нове царство Єгипту скинуло ярмо колісничників-гіксосів, які прийшли з Азії, і розпочало власну експансію; зокрема, 1457 р. до н. е. у Сирії відбулася знаменита битва при Мегіддо — бій між військом

[Давнього Єгипту](#), яке очолював фараон [Тутмос III](#), і коаліцією вождів Північної Сирії й Палестини,— що увійшла до анналів під брендом **Армагеддон**.

А близько 1300 р. до н. е. сталося дещо таке, що поклато край усій Середземноморській цивілізації — нині воно відоме як «катастрофа бронзової доби». Причини її досі невідомі. Чи то нащадки «курганників» за попередні кілька тисяч років аж надто розплодилися на завойованих землях; чи то чергові кліматичні зміни призвели до того, що технології, які існували на той час, більше неспроможні були прогнати навіть стабільне за кількістю населення лісостепової зони; чи то навпаки — відбувся прорив у технологіях (від навичок мореплавства до новацій у соціальній організації), і колишні «дикуни» тепер могли на рівних конкурувати з більш розвиненими цивілізаціями Близького Сходу. Можливо, спрацювали одразу всі ці фактори, унаслідок чого численні варварські племена, хвиля за хвилею, полинули на південь.

Іноді це були нечисленні загони молодих гопників, іноді — цілі роди із сім'ями та майном. Багато які з них були нащадками «курганників»⁸, інші були представниками балканських і середземноморських культур, котрі витіснила з рідних місць загроза з півночі.

⁸ За тисячі років, що минули від часів виходу з прабатьківщини, «курганники» встигли істотно розійтися й у плані мови, й у плані матеріальної культури, відтак про жодну єдність не йдеться.

Частина цих хвиль рухалася суходолом, інші йшли на примітивних кораблях уздовж морського узбережжя. На цих невеликих суденцях з прямими вітрилами вони перетнули Егейське море і в подальшому розділилися: одні повернули на захід — до Південної Італії й африканського узбережжя, інші попрямували вздовж південного берега Анатолії, повз Левант — до Єгипту. Там вони й потрапили до історичних анналів під іменем **«народів моря»**.

Вторгнення це тривало протягом цілого століття, і точні деталі його досі не відомі.

Войовничі «народи моря» знесли на своєму шляху хеттів — та так, що навіть ім'я їхнє стерлося з історичної пам'яті до початку XX ст. Ахейці (один із цих народів) принагідно зруйнували Трою, а потім дісталися й до Єгипту. Ще за декілька поколінь дорійці зруйнували мікенську цивілізацію, що була створена ахейцями. Пелесет, ще один із «народів моря», неодноразово грабували дельту Нілу й билися і проти,

і за фараонів як найманці, а згодом отримали в наділ землі поблизу Гази². Шардана — чи то родом із Лідії (зі столицею в Сардах), чи то транзитом через ті землі — удосталь повоювали з фараонами і дісталися Сардинії, де увічнили в назві острова своє ім'я. Було серед «народів моря» ще одне плем'я, про яке ми докладно розповімо далі.

² Звідси назва Палестина.

Ахейці — відомі також як **акайваша** в Єгипті й, можливо, аххіява в хеттів. На територію Греції прийшли чи то з пониззя Дунаю, чи то з причорноморських степів ще на рубежі III і II тис. до н. е., засновники могутніх Мікен і Аргосу.

Дорійці — прийшли з півночі в XIII–XII ст. до н. е. і зруйнували Мікени. Захопили Аргос і заснували славнозвісну Спарту — великий дорійський поліс.

Пелесет — багаторазово згадувані в Біблії філістимляни.

Середземноморський регіон було буквально розгромлено. Занепали система морської та сухопутної торгівлі, ремесла й мистецтво. Культура повернулася до примітивізму. Єгипет хоча й вистояв, проте вже ніколи не піднявся до вершин колишньої могутності — аж надто він залежав від добробуту сусідів, з якими підтримував життєво важливі торговельні зв'язки. На землі Леванту, які належали єгиптянам від часів Тутмоса III, окрім «народів моря» полинули кочівники з пустельних земель у глибинах Азії. Серед них були і юдеї, яких очолював Ісус Навін,— вони завоювали Ханаан (західну частину Родючого Півмісяця) і на деякий час перетворилися на одного з локальних гегемонів у цьому новому й украй нестабільному світі. Крім того, на Близький Схід прийшли предки фригійців, вірмен, персів, лідійців, скіфів і багатьох інших народів.

Тутмос III — Джехутимесу («Бог Тот народжений»), фараон XVIII династії (Нове царство), правив 54 роки в XV ст. до н. е. (датування в різних джерелах відрізняються майже на півстоліття — залежно від того, чи є автор прибічником «довгої» або «короткої» хронології Давнього Сходу). Люто ненавидів свою мачуху Хатшепсут, яка відтіснила його від трону, і після її смерті повбивав усіх її прибічників і знищив усі пам'ятники й написи, що мали до неї відношення. Згодом, щоб довести, який він крутий мачо, завоював Палестину, Сирію, Мітанни, Кіпр і Нубію. Армагеддон — це його рук справа, між іншим.

Катастрофа, звісно, не оминула й Апеннінський півострів. Близько 1200 р. до н. е. відбулися дві важливі події (що з них є причиною, а що наслідком, досі не ясно, відтак порядок перерахування довільний):

представники культури Террамаре покинули землі на півночі півострова й переселилися на свої ж південні рубежі, при цьому їхня кількість і рівень самої культури різко знизилися. Практично водночас на ці землі вторглися прибульці з-за Альп — носії гаплогрупи **R1b**, які розмовляли італійськими мовами,— власне, це й були *італіки* у вузькому сенсі слова.

Зміна складу населення відбувалася далеко не мирним шляхом — колишні поселення було зруйновано, матеріальна культура цілковито змінилася. За століття життя по різні боки гірського пасма ці народи встигли далеко розійтися й у плані мови, й у плані духовного життя — вони мали різних богів і різні уявлення про те, що має бути й чого не має. З іншого боку, не факт, що саме прибульці послужили причиною занепаду культури Террамаре: скорочення кількості корінного населення почалося значно раніше, ніж завоювання, і було спричинене занадто інтенсивним освоєнням природних ресурсів, що, зрештою, і призвело до локальної екологічної катастрофи (не перший, до речі, випадок в історії людства).

Так чи інакше, нащадки культури Террамаре, нечисленні й помітно занедбані, заселили вузьку смужку суходолу на заході Апеннінського півострова (приблизно на середині «халяви»). Чи то південніше їм було некомфортно (спекотно, засоби господарювання не відповідали клімату), чи то опір місцевих племен виявився занадто енергійним, у чому їм важко дорікнути. Щоправда, частина з них приєдналася до гульні, яка тривала в Східному Середземномор'ї, і через це потрапила до єгипетських списків підступних варварів під назвою «шекелеш». З часом вони все ж таки осіли на сході Сицилії, а їхня італійська назва — *сикули* — дала сучасну назву острову.

Два племені, що залишилися,— латини і фаліски — розташувалися в басейні відносно великої, як на тутешні мірки, ріки Тибр в області, яка мала назву Лацій, або Латинія («земля латинів»). Їхні тридцять міст... ну, не сказати міст — містечок, які склалися з кількох десятків будинків, утворили Латинську лігу, а їхнім релігійним центром став... Гадаєте, Рим? Боже збав — Альба-Лонга¹⁰.

¹⁰ Одне з найдавніших латинських міст, що розташоване на південний схід від Рима.

Італіки другої хвилі не були однорідним племенем, і їхнє просування явно було не одномоментним. Ці скотарі й носії технологій обробки

заліза сформували декілька культур із доволі виразними відмінностями. На північ від Лація розташовувалася культура Вілланова, на північному сході півострова, у нижній течії ріки По, оселилися венети¹¹, південніше, уздовж Адріатичного узбережжя,— умбри, ще південніше — оски¹². Ще південніше так само жили нащадки давніх переселенців — «балканців» (I2a), «середземноморців» (E1b1b1a1b1) і «мінойців» (J2).

¹¹ Угадайте, яке місто назване на їхню честь?

¹² За їхніми йменнями, цю гілку італійських мов називають осько-умбрійською на противагу латино-фаліскським мовам прибульців першої хвилі.

Кінець безкоштовного уривку. Щоби читати далі, придбайте, будь ласка, повну версію книги.

КУПИТИ